Paul Celan – dincolo de uitare. De la Cernăuțiul Mittel-European la poezia universală

Rodica ILIE

Universitatea Transilvania din Brașov, Facultatea de Litere
Transilvania University of Brașov, Faculty of Letters
Personal e-mail: rodicamariailie@gmail.com

Paul Celan - Beyond Oblivion. From Mittel-European Czernowitz to Universal Poetry

Originally belonging to a regional literature, but one that was nevertheless perfectly synchronised with the rest of the European Modernity, Paul Celan is the poet of two worlds. Formed into the multiethnic, cosmopolitan atmosphere of the city of Czernowitz, he had, thanks to his exceptional knowledge of the German language (alongside French and Romanian), the chance of a European destiny. Thus, he is the poet of a cultural synthesis as well as one of an exceptional poetic elaboration that outlives his times and overcomes the traumas of history.

Paul Celan's poetic imagery and his refined verse consecrated him as a major poet, one with a reflective consciousness dramatically anchored in the pursuit of the poetic logos, as well as an important humanistic voice, one that paved the way for the poets of a new and valuable generation (with Helmut Heissenbüttel, Ingeborg Bachmann, Hans Magnus Enzensberger amongst its members).

The cultural retrieval of this poet is not only due to the necessity of remembering the importance of his work as a poet and as a translator, but mostly it is due to the historical imperatives which reveal to us that, one hundred years ago, Bukovina's multiculturalism represented an invariant of the free, liberal spirit seen as an expression of the universality of the small and marginal cultures which, nonetheless, played a catalyzing, innovative or experimental role on the scene of the European Nodernity.

Keywords: Paul Celan, Central European Modernity, expressionism, surrealism, trauma, remembrance, Eros, Thanatos.

Kandinski, în *Despre spiritualul în artă*, spunea: "Cuvântul este un sunet interior. Acest sunet corespunde mai puțin obiectului pe care cuvântul îl desemnează". Afirmând că, dincolo de obiectul propriu-zis, cuvântul are o forță de iradiere ce provoacă *o vibrație în suflet*, eseistul atrage atenția că deplasarea de la referință la dimensiunea spirituală se face printr-un fel de sublimare: "Sufletul suferă o vibrație pură mai complexă, (…) chiar *supranaturală*", dincolo de natura unor sunete accidentale, efemere. Din acest proces de sublimare literatura are de câștigat. Iar Paul Celan ilustrează această sublimare sau căutare a cuvântului prin toată creația sa poetică. Pe urmele lui Stephane Mallarmé, Celan consideră că datoria poetului este să înnobileze limba, "să dea un sens mai pur cuvintelor tribului". În siajul acestei afirmații, Celan formulează dezideratul personal de o viață: "A-l gândi pe Mallarmé, consecvent, până la capăt"[1]. Astfel, poetul cernăuțean

fixează un mod de a spune, o voce de un lirism profund dramatic, inspirat de opera expresioniștilor R.M. Rilke, Stefan George sau G.Trakl, un lirism marcat de ruptura față de limba obișnuită, față de cuvintele blocate de conformismul uzului ori de abuzurile *cotidianului reportaj* (cum ar spune Mallarmé) sau ale istoriei traumatizante a sec XX.

Sprachgitter / Zăbrelele Limbajului, titlul volumului semnat de Paul Celan, invită la o meditație în care cititorul devine partenerul unei comunicări paradoxale, – "Poemul năzuiește către un Altul, are nevoie de acest Altul, are nevoie de un Interlocutor. Îl caută, i se mărturisește" (în "Der Meridian"[2]) – o comunicare în tăcere, în *amuțire,* căci poezia reprezintă un fel de haltă reflexivă, o oprire care să asigure adecvarea, obișnuirea cu ceea ce poezia nu spune, ci tace ori spune într-o limbă monotonă, neutră, gri, aceasta pentru a sugera printre rânduri, prin și dincolo de limbajul *corupt de Real*, chiar de muzica limbajului fragmentată, distorsionată de tenebroasele căi ale istoriei. Experiența la care ne invită Celan este cea a refuzului vorbăriei, ea presupune complicitatea și acceptarea dobândirii dificile a sensului, care se comunică în forme condensate, în expresii lapidare, în imagini inedite, cu care treptat devii familiar, dar fără a putea înțelege sau traduce printr-un fel de transliterare mimetică a cunoașterii comunicate de poem, ci am putea spune că citirorului i se cere o traducere analogică și translogică a sensurilor ascunse de text, o intuire a ceea ce altfel este inexprimabil sau tăinuit. De aceea cred că Celan este mult mai aproape de calitățile orfice ale limbajului decât de cele ale transparenței, în ciuda reducției la o frazare adeseori simplă, ce pare a spontaneității dicteului automat sau a libertății/ eliberării sintaxei. Celan izbutește o sinteză poetică de mare complexitate, sinteza modernismului cu experimentalismul avangardelor, însă fără a se lăsaacaparat de vreo școală, fără să fi căzut în simpatii programatice, estetice, chiar dacă a avut afinități cu suprarealiștii francezi și cu cei români, cum ar fi Gherasim Luca sau Paul Păun, Virgil Teodorescu sau Gellu Naum. Unele poeme au păstrat urmele acestei perioade bucureștene, altele s-au disociat de experiment, dar au decantat modalitatea ludică a spunerii ori pe cea specifică imaginilor născute din asocieri libere, din întâlniri incongruente ale registrelor imaginarului sau au reținut dramatismul eului expresionist, sortit sacrificiului, calvarului, războiului, cărora li se adaugă după anii 40 oroarea deportării, tensiunile exilului și spectrele morții.

Istoria, Memoria și ne-uitarea

Poemele inspirate de traumele personale produse de teroarea unui timp abrutizat de istorie sunt declanșatoare ale unei memorii care depășește propria biografie, o memorie colectivă, ce rezumă o experiență transpersonală marcată de amintirea dureroasă a pierderii celor apropiați. De la expresia nudă, tragică în simplitatea ei, din poemul *Plop*, care alătură amintirea morții mamei cu elementarul peisajului de Acasă în schematismul unui desen aproape de eleganța crochiului –"păpădie verde, așa-i Ucraina"–, poetul ajunge la o formulă alegorică, depersonalizată, marcată de figura unui *alter ego*-cavaler rătăcind în ținutul din Akra, gonind spre moarte cu sabia în mână și "cu viziera căzută ruine de ceruri întâmpinam. // Căci îngerii-s morți și orb a fost Domnul în ținutul din Akra, / și nimeni nu e, să mi-i apere-n somn, / pe cei ce spre-odihnă-au plecat. / Sfărmată-n bucăți a fost luna, mica floare-a ținutului Akra: / așa-nfloresc mâinile cu ruginite inele, cum spinii o fac"[3].). Din același volum, *Nisipul din urne*, fac parte și *Cineraria*, *Taina ferigilor*, *Ospățul*, poeme care ne reamintesc experiența terifiantă a lagărelor morții - "Tu cântai și un cântec, și gratii în negură noi împleteam: / poate mai vine-un călău și ne bate o inimă iar; /poate un turn peste noi se mai rostogolește și o spânzurătoare, urlând, e-nălțată; / poate o barbă ne desfigurează și părul ei blond se-nroșește… "[4]. Verdele mucegai devine metafora pentru "casa uitării" (*Nisipul din urne)*, iluzia este "o străvezie sălbăticiune vânată la nedeslușite hotare" spre care visează agonizații: "Ei scurmă nebunia-n ferigi! / Ca pescarii aruncă năvoadele după nălucă și boare! / Leagă o funie-n jurul coroanelor și invită la dans!/ Și coarnele spală-n izvor – ei așa-nvață ademenirea!"[5].

Rememorarea sau situarea dincolo de uitare fac din scrisul lui Paul Celan o experiență compensatoare, cu funcție de anti-destin, căci poezia sa se opune morții prin exercițiul sublimării istoriei în imagini sugestive, de un profund lirism dramatic. Ne-uitarea sau refuzul uitării nu transformă însă poezia sa într-un instrument ideologic, într-un exercițiu programatic, pentru că expresia lirismului său încifrat substituie fața cumplită a realității cu imaginarul oniric, al plonjonului în *inima lumii*: "Albă inima lumii noastre fără violență-am pierdut-o, azi, / către ora îngălbenitei frunze-a porumbului: / un ghem rotund, așa ni se rostogolește ușor din mâini. / Așa ne rămâne a toarce noua, roșiatica lână a somnului în cripta nisipoasă a visului: / o inimă nu, ci părul poate al pietrei din adâncuri, / umila podoabă a frunții ei, ce cugetă la scoică și val"[6]

Luând spiritul mamei ca ghid prin infernul istoriei secolului trecut, prin tot periplul său european, ne-mai-găsind centrul decât simbolic, (nu și geografic), în limba sa germană - Celan realizează prin scrisul său un traseu spiritual și livresc de inițiere, asemeni lui Dante pelerinul, care își ia tradiția drept ghid și o reconvertește într-o gnoză personală. Cuvântul este întemeiat pe un sacrificiu care devine modelator, fondator, atât la nivel personal, cât și interpersonal: "acest cuvânt e pupila mamei tale"(*Tovarășul de drum*[7]*)*. O relație paradoxală cu limba opresorilor, relație *complicată și*

contradictorie[8], îl marchează definitiv pe poetul care mărturisește: "În această limbă am încercat să scriu poeme: pentru a vorbi, pentru a mă orienta, pentru a afla unde mă găseam și încotro aveam a o lua, pentru a-mi plăsmui o realitate"[9].

Eros și Thanatos – o dialectică poetică în cheie celaniană. De la imaginarul expresionist la cel suprarealist

În volumul *Contra lumină*, pare-se că tensiunea dramatică se mai atenuează și cedează fiorului erotic. C*ristal* este un poem ce cuprinde tainele iubirii și ale rupturii într-o poetică a îndepărtării, a refuzului lamentației, a unei ritmicități care pare să fie a recitativelor copilăriei, fără logica semantică, dar de o coerență simbolică și melodică stranie. Semnele feminității (buzele, lacrima, noaptea, inima, fântîna) pot aparține atât imaginarului romantic, dar și celui suprarealist, sinteza este însă adusă la o expresie suprarealistă ce amintește de lirica de dragoste a lui Paul Éluard.

Tot în cheie suprarealistă se notează iubirea ca uniune a contrariilor, ca ființare complementară, ca întâlnire androginică: "Ich bin du, wenn ich ich bin"//"Sunt tu, acum când sunt eu", spune un vers din *Lob der Ferne/ Laudă depărtării* sau "Ein Garn fing ein garn ein: / wir scheiden umschlungen"// "O plasă o prinse în cursă pe cealaltă: ne despărțim îmbrățișați"[10]**.**

Corona este esența expresionismului avântat, de mare tensiune lirică, ancorând în imaginarul iraționalului. Cuplul este sustras istoriei, în clipa trăită plenar, faustic, eterna clipă! Sau acel "Temps en dehors de lui-meme", cum definește Edouardo Lourenço[11] specificitatea poeziei unui alt modernist al sintezei, portughezul Fernando Pessoa. Cum reține Celan timpul?, în refrene, în muzicalitatea hipnotică, în imagini care doresc anularea duratei: "wir lieben einander wie Mohn und Gedächtnis, / wir schlafen wie Wein in der Muscheln. / wie das Meer in Blutstrahl des Mondes" // "ca mac și memorie ne iubim,/ dormim ca vinul în scoici, /ca marea în vâna sângerie a lunii" [13] . S-a spus că este poemul de tonalitate senină, excepția cea mai optimistă ca voce lirică a lui Celan. Acest tonus vitalist răzbate din ultimele versuri : "E timpul ca piatra să vrea a-flori, / să bată neliniștea-n inimă./ E timpul ca timpul să vină. / E timpul. "[14]. Poemul *Noaptea* – o amplă construcție incidentă care desparte primul cuvânt *noaptea* de ultimul vers, "sărută timpul pe gură"– ne poartă pe aripile unui lirism pe cât de sensual, pe atât de dramatic, contrastele sunt suprarealiste, dinamica emoției cuprinde în sinteză toate contrariile, temporal-spațiale, fizice și morale, interior și exterior. Toate se contopesc într-un punct în care realitatea devine suprarealitate, un punct redus la *cuvântul* ce *se izbește de luna din inimă*. Poemele *Schlaf und Speise* / *Somn și hrană*, *Der Gast* / *Oaspetele*, fac parte din aceeași gamă a realității iubirii ancorate la țărmurile cosmice, precum în lirica suprarealiștilor români Paul Păun, Virgil Teodorescu sau a celor francezi.

Dacă iubirea anulează timpul, dacă îl interiorizează până la experiența finală, a contopirii în eternitate/ moarte, acest lucru nu este decât una dintre reprezentările specifice registrului tragic celanian, desprins din cel expresionist (Else Lasker Schüler, Benn, Trakl, Heym), cu iradieri evidente în modernismul "conservator" al generației bucovinene interbelice și postbelice (Rose Ausländer, Rosenkranz, Weissglas, Goldfeld, etc.). De această generație Celan a fost foarte apropiat, mai cu seamă de Alferd Margul-Sperber. "Alle Dichter sind Juden", alesese Paul Celan ca motto afirmația Marinei Țvetaieva (pentru poemul *Și cu cartea din Tarussa*), situându-se atât în gruparea poetică "regională" a unor poeți evrei germanofoni ce aparțineau unui câmp cultural și intelectual cosmopolit al modernității Central Europene, cât și în ținuturile unei patrii utopice, a poeziei universale.

Dar Celan aparține și sensibilității avangardiste, oricât s-a ferit de înregimentarea de școală, căci marile teme, iubirea și moartea, *Eros* și *Thanatos*, visarea, iraționalul, plonjonul în apele tenebroase, (*noaptea*, *fânâna*, *marea* sunt motivele sale recurente), căutarea pulsației limbajului, au fost prezente în vocabularul poetic al lui André Breton, Phillipe Soupault, René Char, Paul Éluard sau Pierre Reverdy. *Chanson einer Dame im Schatten* / *Cântecul doamnei din umbră*, amintește de un proces de reprezentare suprarealistă a subiectului poetic. O căutare de sine, în care nu putem vorbi de identitatea sinelui cu sinele sau de identificarea sinelui decât ca *alter ego*, ca celălalt, de dincolo de fereastră. Cel *tăiat în două de fereastră*, cum spunea Breton, este subiectul celanian care caută de fapt unitatea, echilibrul imposibil de atins altfel decât prin moarte (aici poate este anticipat chiar propriul său final, sinuciderea): "Wenn die Schweigsame kommt und die Tulpen köpft (…) Der gewinnt nicht. / Der verliert. / Der tritt an das Fenster. / Der nennt ihren Namen zuerst. / Der wird mit den Tulpen geköpft" // " Când vine cea care tace și decapitează lalelele/(…) Acela nu câștigă. / Acela nu pierde. / Acela se duce la fereastră. / Acela îi dezvăluie numele primul. / Acela este decapitat odată cu lalelele"[15].

Diferența față de suprarealismul metodic, programatic constă la Paul Celan în decantarea unor structuri tematice și de imaginar dincolo de imperativele rețetelor poetice. Temele obsesive ale lirismului poetului din Cernăuți revin într-o coerență organică în toate volumele sale. Acestea sunt de fapt universalii ale lirismului, de la individualismul romantic încoace, chiar dacă ele au fost apropriate pe căi distincte de expresioniști (în registrul existențial tragic), de suprarealism (în plan filosofic, psihanalitic,

mai degrabă legitimate științific). Condiția poetului din Cernăuți a făcut ca experiența sa poetică să fie racordată la o sensibilitate acută, la o dimensiune a istoriei care a marcat traseul autobiografic, făcând din poezia sa o formă intensificată a trăirii, care se sublimează, se condensează din experiența datată, într-una a tuturor și a nimănui, cum ar spune T.S. Eliot – o emoție universală care devine experiența tuturor celor care după Auschwitz au avut puterea să regăsească forța cuvântului, iar prin ea sugestivitatea, insolitul poeziei, plenitudinea logosului ca salvare. Se petrece în poezia lui Celan o "alchimie profundă a cuvântului" (experimentată de asemenea mai înainte și de spiritele rimbaldiene, donquijotești ale dadaiștilor, conform lui Hugo Ball). Această alchimie parcurge trecerea prin experiențele apofatice, prin cunoașterea negativului, prin asumarea acestuia, precum se poate vedea în poemele *Todesfuge, Tenebrae, Psalm.* Chiar dacă s-a spus că Paul Celan ajunge să atingă acel moment al *sfârșitului artei* (Theodor Adorno), el reușește să reconvertească strigătul de disperare expresionist ("cântați morții cu dulceață", *Todesfuge*) în poemul-*cristal* care în final se eliberează de ironie, de vehemența tonalității critice, de blasfemie, de absurd, de macabru, într-o asceză a cuvântului ce aduce muzica tăcerii, lăsând locul meditației, reflecției, o liniște stranie, precum cea a zăpezii care se așterne peste tot și purifică. Nefugind de istorie, ci decantând-o ca experiență fundamentală a omului modern, Celan face o poezie care deține conștiința critic - acută a timpurilor sale, o poezie autentic morală, fără a fi dogmatică, o poezie angajată în valorile umanismului, fără a fi ideologică, o poezie a marilor tensiuni în care arta devine un act eliberator.

O artă poetică în care se rezumă crezul și destinul scriitorului atrage atenția prin metafora regenerării care definește titlul volumului *Lujerii nopții*. Poemul *Numără migdalele*[15] are valoarea și forța sugestivă a artei ca anti-destin, ("Numără migdalele, / numără ce-a fost amar și treaz te-a ținut, / numără-mă,-n plus, și pe mine (…)/ ai intrat cu totul în nume – este al tău,/ ai călcat cu pași siguri spre tine, / slobod vibrau limbile-n clopotul liniștii tale"), a artei care l-a consacrat cu numele de Paul Celan pe tânărul cernăuțean Paul Antschel, plecat să studieze la Paris, exilat în București, revenit la Paris, via Budapesta și Viena, căutându-și patria în lumina poeziei europene și universale.

Note:

1. Paul Celan, în celebrul său eseu "Der Meridian. Rede anlässlich der Verleihung des Georg-Büchner Preises", *apud* Andrei Corbea, *Paul Celan și "meridianul"său. Repere vechi și noi pe un atlas central-european,* Polirom, 1998, p.145.
2. *Idem*, *ibidem*, p. 185.
3. *Un cânt în pustiu*, Paul Celan, *Mac și memorie,* Paralela 45, 2006, trad. Mihail Meneș și George State, prefață de Dan Flonta, p.21 (trad. G.S).
4. *Cineraria,* în Paul Celan, *Mac și memorie,* ed. cit. *p*. 31, (trad. M.N).
5. *Ultimul steag*, în Paul Celan, *Mac și memorie***,** ed. cit. p. 33, (trad. G.S).
6. *Piatra din mare*, în Paul Celan, *Mac și memorie,* ed. cit. p. 37, (trad. G.S).
7. "Sufletul mamei tale putește-nainte./ Sufletul mamei tale te-ajută să-i navighezi nopții în jur recif cu recif./ Sufletul mamei tale biciuie de la tine rechinii.// Acest cuvânt e pupila mamei tale. /Pupila mamei tale îți împarte-așternutul, piatră cu piatră./ Pupila mamei tale se pleacă după fărîma luminii. " în Paul Celan, *Mac și memorie,* ed. cit. p. 76, (trad. G.S).
8. Andrei Corbea, *Paul Celan și "meridianul"său. Repere vechi și noi pe un altas central-european,* Polirom, Iași, 1998, p 149.
9. Celan, apud Corbea, op. cit., p. 149.
10. Paul Celan, *Poeme*, Crater, București, 1998, trad. Luminița Graur și Ion Papuc, postfață de Andrei Corbea, gravuri Maria Petcu, p. 18-19.
11. Edouardo Lourenço, *Mythologie de la Saudade. Essays sur la mélancolie portugaise*, Éditions Chandeigne, 1997, p. 57.
12. Paul Celan, *Poeme*, Crater, ed. cit, p.22-23.
13. Paul Celan, *Mac si memorie*, Paralela 45, București, p. 47, (trad. Mihail Nemeș).
14. Paul Celan, *Poeme*, Crater, ed. cit.,p. 14-17.
15. Paul Celan, *Mac si memorie*, Paralela 45, București, p. 47, (trad. George State), p. 89.

Bibliography:

Celan, Paul – *Opera poetică (1),* Polirom, Iași, 2015, trad. George State, cuvânt înainte Andrei Corbea.

Celan, Paul – *Mac și memorie*, Paralela 45, 2006, trad. Mihail Meneș și George State, prefață de Dan Flonta.

Celan, Paul – *Poeme*, Crater, București, 1998, trad. Luminița Graur și Ion Papuc, postfață de Andrei Corbea, gravuri Maria Petcu.

Corbea, Andrei – *Paul Celan și "meridianul"său. Repere vechi și noi pe un altas central-european,* Polirom, Iași, 1998.

Kandinski, Vasily – *Despre spiritualul în artă*, Meridiane, București, 1994.

This study emerges from my contribution – with the help of Andrea Wisniowski, who translated it – to a conference held at the Stadtbibliothek in Nürnberg on April 19, 2018. I would like to express my special gratitude to all those who made this event possible, Dr. Cristina Simion (Tiny Griffon Gallery) Mrs. Christina Plewinski (Amt für Internationale Beziehungen der Stadt Nürnberg), Mrs. Suzanne Schneehorst (Stadtbibliothek), Mrs. Doina Dolbea (Romanima), Mrs. Andrea Wisniowski, and last, but not least to the administration of Transilvania University of Brașov.